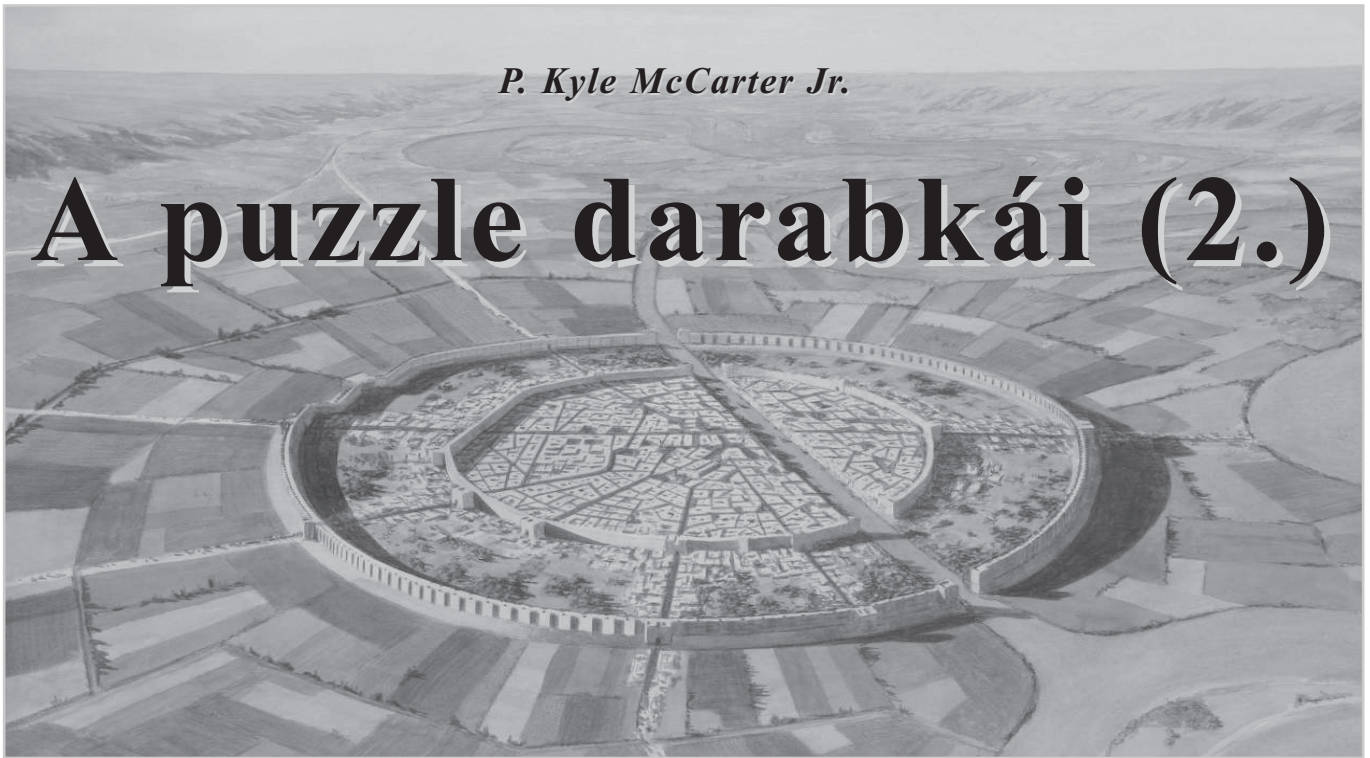

P. Kyle McCarter Jr.

A puzzle darabkái (2.)

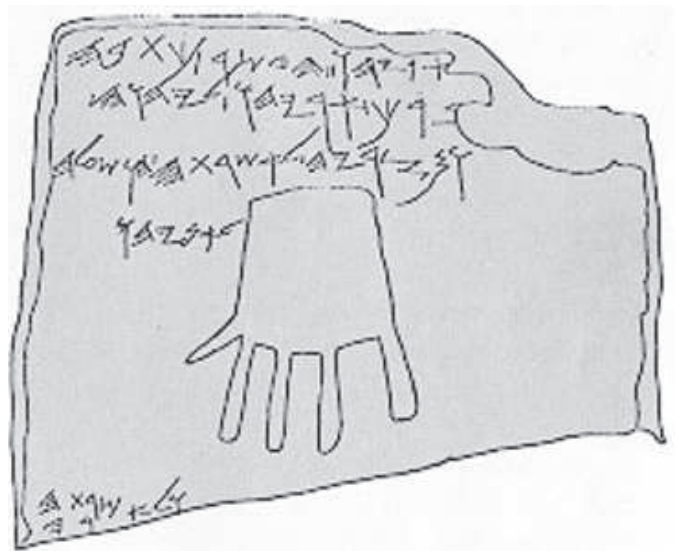
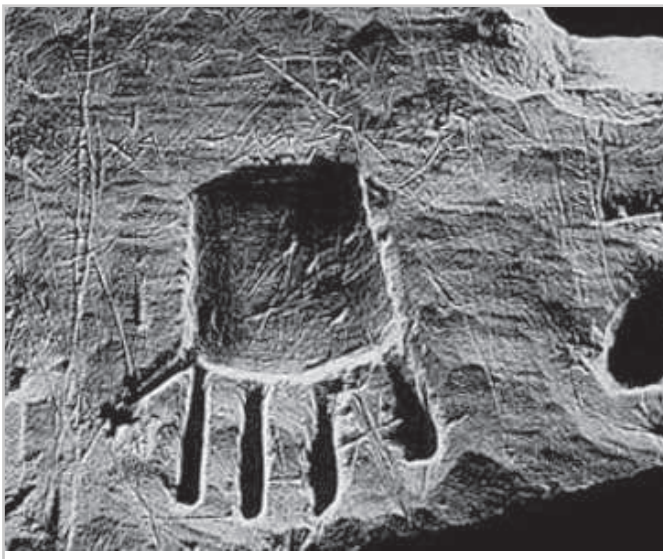
Mári városának rekonstruált képe

Mári a Kr. e.-i 3. évezredben vált lakottá és virágzó központtá. A sumer királylista szerint a vízözön utáni 10. dinasztia Mári dinasztiája volt: hat királya összesen 136 évig uralkodott. Az uralkodóház nyelve nem sumer volt, hanem egy sémi dialektust beszéltek. Az amorita Zimri-Lim (Hammurápi kortársa, Kr. e. 18. század) levéltára lehetővé teszi a mezopotámiai események időpontjainak meghatározását a Kr. e.-i 2. évezredben

(Folytatás az előző számból)

Mielőtt a gyűjtemény egy másik feliratára fordítanánk figyelmünket, következzen egy kis háttér!

1967 őszén *William Dever* régész véghezvitt egy mentőakciót néhány frissen felnyitott és részben kirabolt sírt illetően Khibbet el-Kom falvának közelében, nem messze a júdeai hegyektől, Hebrontól nyugatra. Dever akkor ébredt rá a sírok kirablásának tényére, amikor felfedezett egy jelentős, Kr. e. 8–7. századi darabokból álló gyűjteményt egy régiségkereskedőnél Jeruzsálem óvárosában. A leletanyagról azt állították, hogy egyetlen felfedezéséből származott.

Khibbet el-Kom egy régészeti lelőhely Hebron nyugati részén a júdeai pusztában. Két sírkő található itt, melyet William G. Dever archeológus talált 1967-ben. A felirat a Kr. e.-i 8. század közepéről való

Mikor megérkezett a Khibbet el-Kom-i ásatások helyére, Dever hamar megtalálta a sírt, amelyikből a régiségek gyűjteményét elrabolták. Tisztában volt a terület régészeti potenciáljával is. Lákis és Tell Beit Mírsim fontos, Biblia korabeli dombjai nem voltak messze, és a sír közelségében elnyúló táj be volt szórva főként vaskori romokkal.

Astarte-trón szfinxekkel, tenyér alakú jellel. Hacór közelében találták

Dever két, nemrégén kirabolt sírra koncentrált. Jelentős, a Kr. e.-i 8–7. századból származó leletanyagot talált és tett közzé. A lelet gazdagon tartalmazott epigráfiai anyagot (írásos maradványokat) – feliratos kerámiát, feliratos nehezekeket, találmra a sírok falába karcolt graffitiket és két nyert, de szabályos sírfeliratot.¹

A sírfeliratok közül a hosszabb egy – két kripta közötti – oszlopról származott. Amikor Dever belépett a sírba és meglátta ezt az oszlopot, a felirat már nem volt rajta. Helyén egy frissen kivájt üreg volt. Szerencsére a tolvajok nem vitték messzebb az elemelt mészkőtömböt egy közeli falunál, ahol is Dever visszaszerezte.

Egy Uriás nevű ember építője (sírfelirata), aki Jahve Isten áldását kéri magára, bár szövegének részleteit elhomályosítja a kővön található karcolások és horzsolások tömege. A

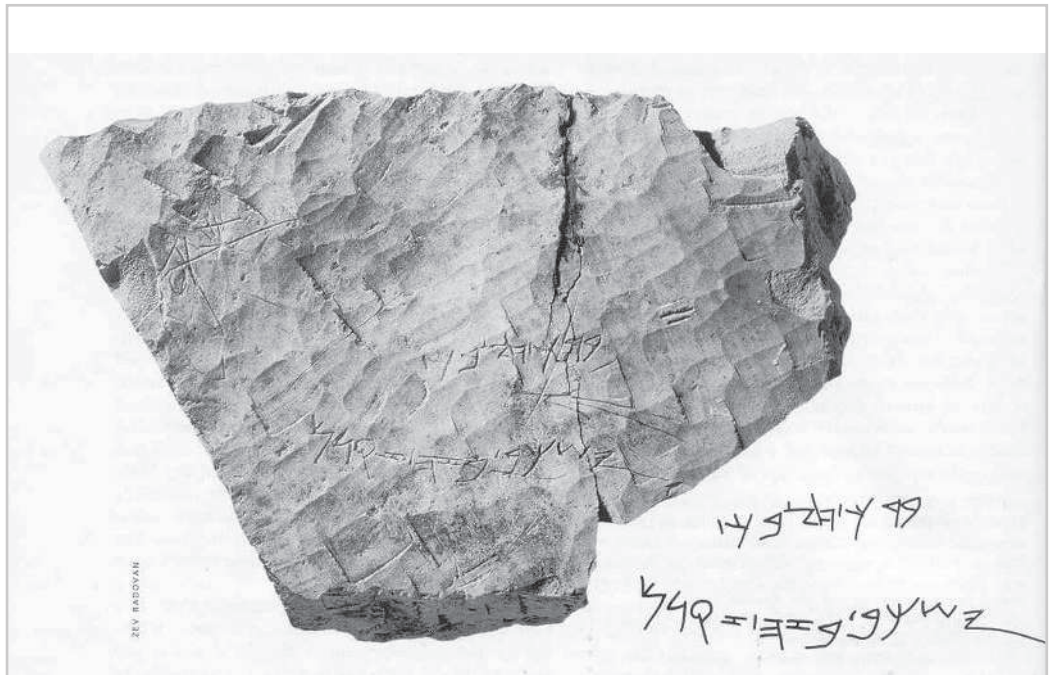
szöveg a fogság előtti időszak déli, vagyis júdai héber dialektus nyelvezetének és ortográfiájának (kiejtési szokások) jeleit mutatja. Mind az írás, mind a hozzátartozó kerámiák jellemzőek a területre a Kr. e.-i 8. század késői feléből.

Éppen egy egyetemi szemináriumot készültem adni az Uriás-epitáfiról, amikor felfedeztem a *Deutsch* és *Heltzer* könyvében közzétett sírfeliratot. Azonnal felismertem az írást és a puha Senonian mészkövet (felsőkréta mészkő), amely Dever állítása szerint a Khirbet el-Komból vagy a közvetlen szomszédságából kell hogy származzon – röviden, egy el-komi felirat, amit Dever nem tudott megmenteni a régiségpiacról.³

Az új feliratnak két sora van. *Deutsch* és *Heltzer* a következőképpen olvassa ki a feliratot: „Áldott(ak) legyen(ek) kőfaragó(i)d! E helyen nyugodnak majd a vének.” Sajnos az olvasat mögött rejlő nyelvészeti elemzés erősen hibás. *Deutsch* és *Heltzer* nem veszi figyelembe annak az időszaknak a nyelvtani és kiejtési szabályait, melyből a felirat származik.⁴

A kicsi, de nagy jelentőségű változtatásokat megtéve a felirat pontosabb fordítása így hangzik: „Áldott legyen kőfaragód! Fektesse idős embereket e helyen nyugalomra!”

A „kőfaragóként” fordított héber szó (*hsb*) ugyanaz a szó, mint ami a híres siloami feliraton található, amely azokra a munkásokra utal, akik az alagutat vágták a Jeruzsálem városa alatti sziklába.* Itt a szó valószínűleg arra vonatkozik, aki kifaragta a temetkezési kamrákat a mészkőből, vagy alkalmassá tette a barlangot arra, hogy sírként

A sírből rabolt mészkő lemez héber felirata: „Áldott legyen kőfaragód! Fektesse idős embereket e helyen nyugalomra!” A mesterember, aki a temetkezési kamrákat vájta, így kért áldást önmagára, és fejezte ki reményét arra nézve, hogy csak időskorú, és nem fiatal emberek lesznek a sírba temetve. A lemez vásárlójának azt mondták, hogy Khirbet el-Komból származik, a Nyugati Partokról; az írás és a puha mészkő egyértelműen egyezik a Kr. e.-i 8. század késői feléből származó sírban talált feliratokéval, melyet William Dever régész fedezett fel Khirbet el-Komnál 1967-ben

Ez az elefántcsontból készített szárnyas női szfinx feltehetőleg Aháb király palotájából származott, ahol Jezábel királynő élt, aki négyszáz Baal-papot és Aserát hozott Izraelbe

használgák. Talán azért nevezték „a te kőfaragódnak”, mert feltételezték, hogy a felirat bármely olvasója a terület lakosa, és így a mesterember munkájának haszonélvezője („az embernek, aki neked farag [sírt]”).

A második sor valószínűleg sajátos és talán hagyományos áldásként értendő. A mögöttes tartalma afféle áldás, hogy az adott személy családtagjait idős korukban temessék el, azaz ne fiatalon vagy életük virágjában. Ez a jókívánság a kőfaragóra is vonatkozik, aki – a közösség tagjaként – maga is hasznát veszi a síroknak saját családjára részére.

Deutsch és Heltzer a második sort úgy olvasná ki, mint annak a sírnak az azonosítását, ahol majd a helyi közösség vezetői („a vének”) nyugalomra térnek. Ez elképzelhető ugyan, de kevésbé valószínű; talán a kőfaragó fejezi ki azt a kívánságot, hogy azok, akik majd birtokba veszik munkájának eredményét, a közösség kitüntetett vezetői lehetnek.

Deutsch és Heltzer olyan fémtárgyak csoportjával zárja könyvét – edényekkel és cimbalmokkal (talán a „cimbalmok” az edények fedelei?) –, melyek mind föníciai vagy arámi feliratokat tartalmaznak a korai perzsa időszakból (Kr. e. 6. vagy 5. század). Állítólag egy építkezésen fedezték fel őket Eljakhinban, egy az izraeli Haderától** délre fekvő modern településen, körülbelül három mérföldre a Földközi-partvidéktől. Sajnos ahelyett, hogy a kivitelező vagy a kubikos jelentette volna a leleteket a hatóságoknak, inkább eladta őket a régiségpiacon. Az edények valószínűleg fogadalmi felajánlás céljaira voltak szánva az Astaróknak nevezett istenek csoportja szentélyénél. A fogadalmi felajánlás olyasmi, amit egy

istenségnek adnak valamilyen fogadalom alapján. Valaki jellemzően akkor tesz ígéretet egy ilyen felajánlásra, ha isteni segítségért folyamodik; majd ha a segítséget megkapta, a kérelmező hálából és tiszteletből feliratozza a fogadalmi felajánlást. Egyes tárgyakon az arámi feliratok azt mutatják, hogy a felajánlást tevő személy köszönetképpen teszi azt az istenek számára, akik megmentették vagy megkímélték az életét.⁵

Csak egyetlen fogadalmi felírás van föníciai nyelven. Ez az edény „az, melyet Eshmunyaton, Magon és Baalpilles adott uraiknak, az Astaroknak”. Eshmunyaton, Magon és Baalpilles mind jó föníciai nevek. Az „uraiknak”⁶ kifejezés nyilvánvalóan többes számban van, ami azt jelenti, hogy a rákövetkező szónak is többes számban kell lennie – „az Astarok”.⁷

Az egyik arámi felirat az Astarokat még közelebbről beazonosítja az „akik Sáróban laknak” mondatrésszel.⁸ Ez a Bibliában szereplő Sárón mezeje, mely az izraeli partvidék mentén terül el nagyjából 50 mérföldre Joppától (a mai Jaffától), a Karmel-hegytől északra. Ez a mező, ami mindössze 10 mérföld széles, ma termékenységeről híres; gyümölcsöző narancsligetek díszítik. Az ókorban azonban Sárónt visszataszítónak és zordnak találták. Közepén egy vörös homok borította terület található, ami magas, lakhatatlan dűnéket formázva emelkedik ki. A homoktömeg mindkét oldalán élő patakok folynak, melyek télen gyakran megáradnak, óriási mocsárrá változtatva a mezőt.

Továbbá a bibliai időkben Sárón nagy részét sűrű, keményfaterdő borította. A Via Maris, a híres parti út utazói inkább elkerülték a parti síkságnak ezt a részét, megkerülve kelet felé és követve az előhegység magasabb és szilárdabb földjét.

Az Astarok valamilyen istenségcsoport lehettek, akiket együtt imádtak Sáróban.

A hozzátartozó nőnemű alak az Astart (a bibliai Astóret), egy jól ismert föníciai és kánaánita istennő. Az ő mezopotámiai megfelelője volt Istár. Mezopotámiában Istár a par excellence istennő volt, olyannyira, hogy a neve is „istennőt” kezdett jelenteni.

A Kr. e.-i 14. századtól tudunk egy Astar vagy inkább Athtar nevű férfi istenről, akit a nagy szíriai partváros, Ugarit irodalma dokumentál. Egy ugariti mítoszban amikor Baal istent, a föld urát bezárják az alvilágba, Astar megpróbálja átvenni a helyét. De még ahhoz is túl kicsi, hogy Baal trónjára

* Lásd Dan Gill: „How they met. Geology solves long-standing mystery of Hezekiah’s tunnelers”. *BAR*, July/August 1994.

** Hadra városa Sárón mezejének mocsaras részén található nagyjából feleúton Tel Aviv-Jaffa és a Karmel-hegy között.

*** A Mésa-sztéle szövegére vonatkozólag lásd André Meaire: „House of David’ restored in Moabite inscriptipn”. *BAR*, May/June 1994 és Siegfried H. Horn: „Why the Moabite stone was blown to pieces”. *BAR*, May/June 1986.

ra üljön, világos, hogy alkalmatlan arra, hogy a föld uraként helyettesítse.

Egy másik vonatkozásban is találkozhatunk Astarral – a Kr. e.-i 9. századi Méša-sztélén (avagy móábita kövön). Annak feliratán Méša, Móáb királya írja le felkelését és katonai győzelmét az izraelitákkal szemben. A sztélé gyakran említi a móábita Kemós istent. Egyik alkalommal azonban, ahol Méša feláldozta a legyőzött embereket az istenének, Astar-Kemósként utal az istenre.***

Hogy ez milyen kapcsolatban van az ugariti ‘Astar istennel, tisztázatlan marad. Ugyanennyire ködös a kapcsolat az ugariti Astar isten vagy a móábita Astar-Kemós és a mi perzsa időszi feliratunk Astarjai között.

Ami tisztán látszik, az az, hogy az Astarok egy érdekes, új csoportját jelentik a perzsa időszi isteneinek, akiknek kultusza láthatólag Sáron mezején központosult.

A találgatás egy lehetséges iránya, hogy összekapcsoljuk az isteneket a terület mocsarainak állapotával a bibliai időkben. A néhai *Theodore H. Gaster* értelmezése szerint a már említett ugariti mítosz az évszakok váltakozására vonatkozik: Baal leszállása az alvilágba a száraz évszak kezdetére utal. Attar a mesterséges öntözés istene volt. Baal, akinek elsődleges megjelenési formája, ha úgy tetszik teofániája, a vihar volt felelős az esőért. Baal távollétében Attar megpróbálta helyettesíteni, de a mesterséges öntözés nem volt alkalmas rá, hogy állandó jelleggel helyettesítse az esőket, melyek csak akkor tértek vissza, amikor Baal megszökött az alvilágból. Gaster úgy hitte, a mezopotámiai Istár eredetileg az öntözés istennője volt, akinek kiemelkedősége legalábbis részben a csatornák, öntözőárkok és más, a mezopotámiai mocsárvidék civilizációjának fenntartására irányuló földmunkák fontosságának köszönhető. Ezenfelül az arab Attar, az iszlám előtti Arábia panteonjának egy kiemelkedő istene eredetileg egy öntözés-isten volt; az arab attari szó jelentése „mesterségesen öntözött termőföld”.

Talán a mi felirataink Astarjai is kapcsolatban voltak az öntözéssel, a mocsarak lecsapolásának kezdeteivel, melyek egy napon lakhatóvá teszik Sáron mezejét. Pillanatnyilag azonban ez csak a találgatások egy érdekes vonala. Talán egy jövőbeli felfedezés majd többet is elmond nekünk ezekről.

Jegyzetek

1 Dever megjelentette ezt az anyagot a *Hebrew Union College Annual*-ban (40–41 [1969–1979], 139–204. o.) az „Iron Age Epigraphic Material from the Area of Khirbet el-Kom” címen. 2 Uo., 142. o.

3 Deutsch és Heltzer is hasonló véleményen vannak, úgy mutatják be, mint egy másik Khirbet el-Kombeli feliratot. Az el-komi leletekről szóló írásában Dever leírja az ásátásoknál kialakult szerencsétlen helyzetet: „A rövid ásátások során az író személyesen is látta a mintegy száz kirabolt sirt; és a több ezer darab csak egy visszafogott becslés lenne azoknak az ásátások helyéről származó kerámiáknak számát illetően, amiket a faluban vagy jeruzsálemi kereskedők kezében láttak.

4 Deutsch és Heltzer jelzi, hogy az első szó, *brk* lehet egyes vagy többes számú felszólítás („legyen áldott...”). Azonban a *brk* nem lehet többes számú felszólítás, mert ez idő tájt *brkw*-nak ejtették volna, amikor is az utolsó hosszú magánhangzó-

kat kiejtésben is magánhangzóbetűk jelölték. Ez ellentétben állt – például a feljebb tárgyalt feliratos nyílhegyek idején – érvényben levő, jóval régebbi rendszerrel. Ebben a korábbi ortográfiában a záró magánhangzók nem voltak jelölve, így nem lett volna különbség a felszólító módú *brk* („legyen áldott”) egyes (*barek*, *brk*-ként ejtve) és a többes számú (*bareku*, szintén *brk*-nak ejtve) kiejtése között. A *brk* szónak más lehetséges olvasatai is vannak. Egy BAS nyári szeminárium alkalmával hívta fel a figyelmemet Gerta Cole torontói BAS-tag arra a lehetőségre, hogy a *brk*-t „Bárukként”, a kőfaragó nevéként értelmezzük.

Deutsch és Heltzer szerint a második szó, *hsbk* lehet egyes („kőfaragód”) vagy többes szám („kőfaragóid”), de Júda ekkori nyelvében a többes szám, amit jobban kedveltek, *hsbyk* lett volna. Mindez azért, mert a diftongusok minden pozícióban összevonás nélkül maradtak volna a száműzetés előtti júdai héberben. Más szóval a többes számú végződés a szuffixummal maradt volna, és *hsbyk*-ként szerepelt volna ezen a feliraton is. De mivel tudjuk, hogy az összevonásra nem kerül sor, a *hsbk* csak egyes szám („kőfaragód”) lehet. A második sor első szava is a már elhangzott ok miatt nem lehet „nyugodnak majd” (többes szám), *yskb*-nek ejtik, és muszáj egyes számnak lennie („nyugodjon” vagy „fektessen nyugalomra”), mert ez idő tájt a többes számot *yskbw*-nek ejtették volna. Ebből következik, hogy a félreérthetetlenül többes számú főnév Deutsch és Heltzer fordításában „a vének” (*zqnm*), ami nem az egyes számú *yskb* ige tárgya.

5 Ez a jelentése az arámi *lhy nps*, „lelkének élete” kifejezésnek, ahogy ezt mutatja (például) az akkád *napistam bullutu*, „megkímélni az életét” is.

6 A *l’dnm* alakot nehéz egyes számnak értelmezni, ezért várnánk *l’dnm* alakot függetlenül attól, hogy a szuffixum *-nm* vagy *-m* volt (mindkettő ismert a föníciaiban).

7 Máskülönbelt feltételeznénk, hogy a felajánlások egyetlen isten részére történtek, akinek neve valamiféle Astarom (?) lehetett, különösen azért, mert „az Astarok” többes számú föníciai (és nem arámi) alakban van még az arámi feliratokon is. A többes számot jelző végső *-m* visszatartása az arámi szövegekben, ahol végső *-n*-et várnánk, meglepő. Csak feltételezhetjük, az Astarokra mindig csoportként utaltak, így nevük gyűjtőnévvé vált olyan alakban, mely akkor is megtartotta a tradíciót, mikor a területen a helyi föníciai kiejtést leváltotta az arámi. Mindenesetre azért meglepő.

8 Deutsch és Heltzer elemzése itt téves. Ezt a mondatrészt *z dsrn*-ként olvassák, és az utolsó rész fordítása náluk „Sáron mezejénél”, a *d*- tagra vonatkozólag azt a magyarázatot adva, hogy „a tag a helyhez való viszonyt fejezi ki” (83. o.). Ez elgondolkodtató, de attól tartok, amire ők gondolnak, az a késő arámi *d*-, aminek valóban lehet ilyen jelentése. Ez azonban fonológiailag összeférhetetlen lenne az őt megelőző *zy*-nak (a régebbi alak, amiből a *d*- kifejlődött!), és így ez lehetetlen. Továbbá a fénykép megmutatja, hogy a kérdés jelnek egyértelműen görbe szára van; ez nem *dallet*, hanem *bet*. Így a mondatrész *zy bsrn*, ami egyértelműen és elegánsan azt jelenti „akik Sáronban vannak”.